

Wat terwille van die verdediging aan graafwerk moest worden verricht, zullen wij later beschrijven – hier willen wij vermelden dat na alle inundaties waartoe het reeds eerder in de bezetting was gekomen, van de herfst van '44 af weer nieuwe delen des lands onder water werden gezet, in het westen, in het midden (bij de Grebbelinie), in de kop van Overijssel en in Groningen (in Friesland, ten dele ook in Groningen, kwamen bovendien gebieden onder water te staan doordat er onvoldoende energie was voor de bemaling). In totaal was in het voorjaar van '44 al 4% van de Nederlandse cultuurgrond geïnundeerd, daar kwam in de herfst van '44 (Walcheren niet meegerekend) en in de eerste maanden van '45 nog eens bijna 6,5% bij. Drie provincies waren er benoorden de rivieren waar omstreeks een vijfde van alle cultuurgrond onder water stond: Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht.

De nieuwe inundaties leidden tot nieuwe evacuaties. Hoeveel personen daarbij en bij de evacuatie van Den Helder (deze werd eind september gelast) huis en hof moesten verlaten, weten wij niet precies. Wij nemen aan dat, gegeven het gebrek aan vervoermiddelen, talrijke evacués onderdak vonden in streken bij hun oorspronkelijke woonplaats. Arnhem en de zuidwestelijke Veluwezoom, het overige gebied bij de grote rivieren en Noord- en Midden-Limburg hadden, zoals wij in ons vorige deel vermeldden, in de periode september '44–februari '45 ca. tweehonderdzigduizend in bezet gebied opgenomen evacués opgeleverd en vóór september '44 had het onder Binnenlandse Zaken ressorterend Bureau Afvoer Burgerbevolking ca. driehonderdtwintigduizend van de in totaal ruim vierhonderdduizend evacués opgevangen. Het totaal aantal door dit bureau opgevangen evacués bedroeg bij de bevrijding 'naar een globale schatting' van de directeur mr. H. W. J. Mulder ca. zeventhonderdvijftigduizend¹ – misschien hebben dus van diegenen die door de nieuwe inundaties en door de evacuatie van Den Helder werden getroffen, tegen de honderdzeventigduizend personen met het Bureau Afvoer Burgerbevolking te maken gekregen.² Gaat het te ver om te schatten dat door de nieuwe, door de *Wehrmacht* gevergdde evacuaties in totaal het leven van

¹ H. W. J. Mulder: *Verantwoording 1940–1945. De evacuaties (1946?)*, p. 8. ² Groot waren de moeilijkheden voor dit bureau: er reden geen treinen en de meeste auto's waren door de *Wehrmacht* gevorderd. Mr. Mulder slaagde er in, een eigen vervoersapparaat op te bouwen, maar zijn dienst ging steeds slechter functioneren door de ontvolking van vele gemeentelijke diensten en door, zo schrijft hij, 'een toenemende prikkelbaarheid en absentie wegens honger, ziekte en gemis aan vervoermiddelen.' (a.v., p. 11).